تحلیل گذار تجرد زنان و مردان در ایران طی سه دهه‌ی اخیر

سمیه حق‌شناس

مقدمه

ازدواج و زناشویی از جمله مسائل مهم حیات بشر در طول تاریخ بوده و مبنای تشکیل خانواده یعنی اولین و مهم‌ترین واحد اجتماعی است. با تشکیل این واحد، انجام یکی از وظایف مهم خانواده یعنی فرزندآوری آغاز می‌شود. بنا بر این، بین ازدواج و باروری رابطه‌ی بسیار نزدیکی وجود دارد. زمان وقوع ازدواج (یعنی سنی که در آن ازدواج اتفاق می‌افتد) تأثیر بلافصل و بدون واسطه‌ای را بر باروری اعمال می‌کند. نوسازی و مدرنیزاسیون نیز در ایجاد تغییرات حوزه‌ی زناشویی و تشکیل خانواده بی‌تأثیر نبوده است. نوسازی از طریق ایجاد نیازها و تقاضاهای جدید و نمایاندن سبک‌های جدیدی از زندگی به‌خصوص در میان جوانان، آنها را با مسائل جدیدی درگیر و آشنا کرده، به‌گونه‌ای که نیاز به ازدواج و تشکیل خانواده را به اولویت‌های بعدی منتقل کرده است. چگونگی «وضع زناشویی» در گروه‌های مختلف سنی جمعیت یک کشور، بازتابی از اهمیت ازدواج و تشکیل خانواده و ثبات آن بوده و الگوی سنی ازدواج و طلاق در جمعیت را بازگو می‌کند. بررسی روند تغییرات این شاخص در گذر زمان نیز از اهمیت زیادی برخوردار است. باید دانست که وضعیت زناشویی یک جامعه در طول زمان ثابت باقی نمی‌ماند و همگام با توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی جامعه، پارامترهایی مثل سن ازدواج، عمومیت آن، نرخ طلاق و غیره تغییر می‌کند. این تغییرات حتی در جوامعی با سطح توسعه‌ی اقتصادی ـ اجتماعی یکسان نیز برابر نخواهد بود و هنگامی که فرهنگ‌ها و ارزش‌های سنتی یک جامعه قوی‌تر باشد، این تغییرات آهسته‌تر به وقوع می‌پیوندند.

داده‌های این مطالعه از آمارهای مربوط به وضع زناشویی سرشماری عمومی نفوس و مسکن کشور سال‌های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵ و ۱۳۹۵ جمع‌آوری و با تحلیل مجدد این داده‌ها، چگونگی گذار وضع تجرد زنان و مردان ایرانی سه دهه‌ی اخیر به روش مقطعی بررسی شده است. در این مطالعه‌ی تحلیل مقطعی، گذار تجرد زنان و مردان ۱۵-۴۹ ساله‌ی کشور در مقاطع زمانی ۱۰ ساله‌ی سرشماری بررسی شده است. در این مطالعه، تغییرات دو شاخص «درصد تجرد قطعی» و «سن تجرد قطعی» به‌عنوان دو شاخص مرتبط با تجرد مردان و زنان نیز مورد بحث قرار گرفته است. بنا بر تعریف، درصد کسانی که اصلاً ازدواج نمی‌کنند به‌عنوان شاخص تجرد قطعی در نظر گرفته می‌شود (میرزایی، ۸۴:۱۳۶۸). هر چه به سن افراد اضافه می‌شود، از رقم درصد مجردین کاسته می‌شود و سنی که این رقم به حداقل رسیده و پس از آن تکرار می‌شود نیز سن تجرد قطعی نامیده می‌شود (کاظمی‌پور، ۴۸:۱۳۸۸). اندازه‌ی این شاخص متغیر و در جوامع مختلف، تحت تأثیر عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، عقیدتی و مذهبی، متفاوت است. معمولاً تجرد قطعی در مردان بیش از زنان است؛ هر چند ممکن است در برخی موارد نیز تجرد قطعی زنان بیش‌تر از مردان باشد (میرزایی، ۸۶:۱۳۶۸).

یافته‌های تحلیل مقطعی وضعیت تجرد مردان و زنان

ازدواج و زناشویی، به تغییر وضع فرد از حالت «هرگز ازدواج‌نکرده» به حالت «ازدواج‌کرده» اطلاق می‌شود. افرادی که پس از ازدواج، وضعیت بدون همسر بر اثر فوت همسر و یا طلاق را پیدا می‌کنند نیز از نظر آمارهای جمعیتی، ازدواج‌کرده محسوب

سمیه حق‌شناس دانشجوی دکترای جمعیت‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران است.

می‌شوند. بدین ترتیب، افراد از نظر وضع زناشویی، یا ازدواج‌کرده هستند و یا مجرد (میرزایی، ۱۳۸۶:۷۷).

بر اساس این تعریف، دو روش برای مطالعه‌ی چگونگی ورود افراد یک جامعه به ازدواج و تشکیل خانواده از طریق بررسی وضع زناشویی جمعیت وجود دارد:

- بررسی چگونگی تغییرات درصد افراد ازدواج‌کرده در سنین مختلف مجموع افراد متأهل، بی‌همسر در اثر طلاق و بی‌همسر در اثر فوت همسر؛
- بررسی چگونگی تغییرات درصد افراد مجرد هرگز ازدواج‌نکرده در سنین مختلف.

با توجه به مکمل بودن این دو شاخص، با بررسی یکی از آنها، می‌توان به نتیجه‌ی مورد انتظار رسید. در این مطالعه، برای نیل به اهداف تحقیق به روش دوم عمل شده است.

مقایسه‌ی روند تغییرات درصد مجردین گروه‌های مختلف سنی واقع در سنین ازدواج در یک دوره‌ی زمانی می‌تواند تغییرات رخ داده در وضعیت زناشویی را نشان دهد. در شکل‌های ۱ و ۲، درصد مجردین مرد و زن (افراد هرگز ازدواج نکرده) در گروه‌های سنی پنج‌ساله، در سال‌های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵ و ۱۳۹۵ مورد مقایسه و بررسی قرار گرفته است. در سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ درصد مردان مجرد بین ۱۵ تا ۳۴ سال دارای یک شیب کاهشی تند بوده و از ۳۵ سالگی به بعد، از شیبی بسیار ملایم برخوردار است. در تبیین این روند می‌توان گفت نسل‌های مختلفی که در گروه‌های سنی مورد بررسی سال ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ قرار داشته‌اند، اگر چه تا سنین حدود ۲۰ سالگی تعداد مجردین بالایی داشته‌اند، اما اغلب در یک مقطع زمانی نسبتاً کوتاه (تقریباً ۱۵ ساله) ازدواج کرده و تنها درصد کمی از افراد در این نسل‌ها در سنین حدود ۳۵ سالگی مجرد باقی مانده‌اند. همانطور که در شکل ۱ مشاهده می‌شود، در سال ۱۳۹۵ نیز شکل کاهشی درصد مجردین مرد از یک گروه سنی به گروه سنی بعد، علی‌رغم تفاوت در مقادیر درصدها، شباهت زیادی به سال ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ دارد. به عبارت دیگر، اگر چه اقدام به ازدواج نسل‌های مرد حاضر در سال ۱۳۹۵ نسبت به دهه‌ی قبل با تأخیر صورت گرفته اما به دلیل تأخیر نسبتاً یکنواخت در همه‌ی گروه‌های سنی، شکل کاهشی درصد مجردین در سال ۱۳۹۵ نسبت به دو دهه‌ی اخیر تغییر نکرده است.

در شکل ۲، به گونه‌ای متفاوت از مردان، شاهد کاهش درصد مجردین زن در گروه‌های سنی پنج‌ساله طی سه دهه‌ی اخیر هستیم. در سال ۱۳۷۵، ۸۱/۴ درصد زنان در گروه سنی ۱۵-۱۹ ساله مجرد بوده‌اند. این درصد با کاهشی سریع، در گروه سنی ۲۵-۲۹ سال به حد بسیار پایینی رسیده (۳۹/۳ درصد) و از این گروه سنی به بعد نیز در رقم کم‌تر از ۲ درصد به روند کاهشی خود ادامه داده است. نکته‌ی مهمی که این الگو بیان می‌کند این

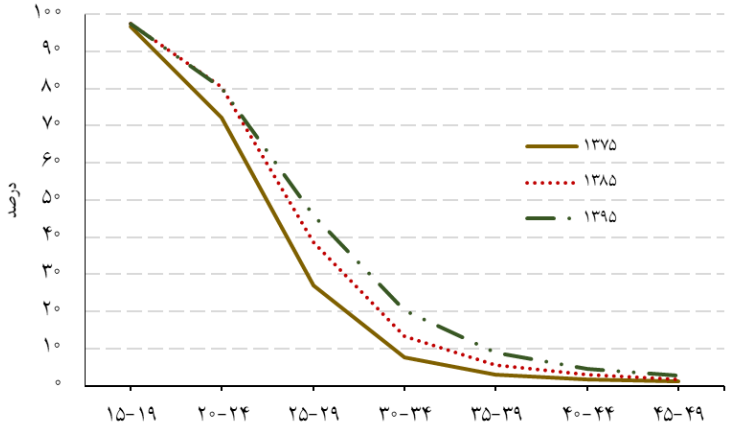

شکل ۱- مقایسه‌ی درصد مجردین مرد در گروه‌های سنی پنج‌ساله در سال‌های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵ و ۱۳۹۵

مأخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن کشور

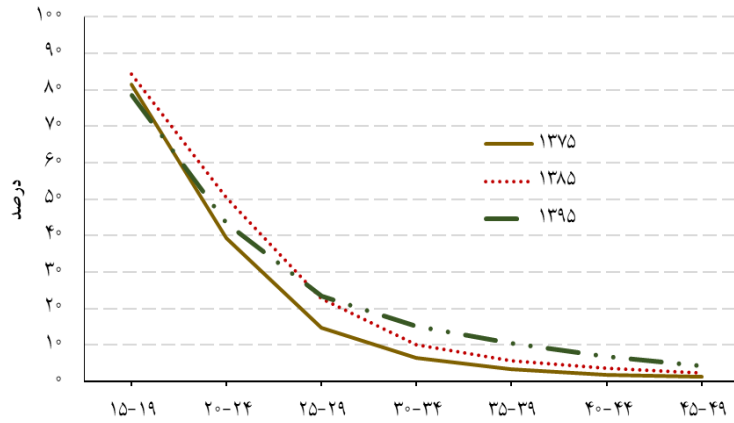

شکل ۲. مقایسه‌ی درصد مجردین زن در گروه‌های سنی پنج‌ساله در سال‌های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵ و ۱۳۹۵

مأخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن کشور

جدول ۱- میزان افزایش درصد افراد هرگز ازدواج‌نکرده در گروه‌های سنی مختلف طی دو دهه‌ی اخیر به‌تفکیک جنس

	گروه‌های سنی	۱۵-۱۹	۲۰-۲۴	۲۵-۲۹	۳۰-۳۴	۳۵-۳۹	۴۰-۴۴	۴۵-۴۹
سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵	مردان	۰/۰۰۸	۰/۱۱	۰/۴۲	۰/۷۱	۰/۸۳	۰/۷۰	۰/۵
	زنان	۰/۰۳	۰/۲۸	۰/۵۳	۰/۵۹	۰/۷۰	۰/۸۹	۰/۸۴
سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۵	مردان	۰/۰۰۱	-۰/۰۰۴	۰/۲۵	۰/۵۵	۰/۶۴	۰/۵۵	۰/۵
	زنان	-۰/۰۶	-۰/۱۴	۰/۰۳	۰/۴۹	۰/۸۸	۰/۸۹	۰/۸۳

است که در سال ۱۳۷۵، سن تجرد قطعی زنان در حدود ۴۰ سالگی قرار داشته است. زیرا بر اساس تعریفی که از شاخص تجرد قطعی ارائه شد، سنی که در آن رقم درصد مجردین به حداقل می‌رسد و پس از آن تکرار می‌شود، سن تجرد قطعی نامیده می‌شود. در تحلیل این وضعیت می‌توان گفت که در سال ۱۳۷۵، معمولاً زنان تا قبل از رسیدن به ۴۰ سالگی ازدواج می‌کرده و فقط درصد بسیار کمی از آنها، بعد از این سن ازدواج می‌کرده‌اند و یا تجرد دائمی را برای خود انتخاب می‌کردند.

به‌منظور درک بهتر از چگونگی افزایش نسبت مجردین در گروه‌های سنی مورد بررسی طی سه دهه‌ی اخیر و همچنین امکان بهتر مقایسه‌ی تغییرات این شاخص در مردان و زنان، میزان افزایش این شاخص در هر یک از گروه‌های سنی زنان و مردان در جدول ۱ محاسبه شده است. بر اساس محاسبات این جدول، طی دوره‌ی مورد بررسی، بیش‌ترین تعداد زنان مجرد در گروه سنی ۴۰-۴۵ سال در سال ۱۳۹۵ و کم‌ترین تعداد زنان مجرد در سال ۱۳۷۵، در گروه سنی ۲۵-۲۹ سال بوده‌اند. به طور کلی، ارقام این جدول به خوبی گویای آن است که افزایش تعداد زنان مجرد در تمامی گروه‌های سنی طی سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۵ به طور قابل توجهی بیش‌تر از افزایش مردان مجرد بوده است.

یک نکته‌ی اساسی در روند تغییرات میزان زنان و مردان مجرد در دو گروه سنی ۱۵-۱۹ و ۲۰-۲۴ ساله به چشم می‌خورد که بالاترین میزان ازدواج‌ها را نیز به خود اختصاص می‌دهند. با توجه به داده‌های مندرج در جدول ۱، می‌توان دریافت که تغییرات وضعیت ازدواج در کشور حاکی از این است که در گذر زمان، جمعیت افراد هرگز ازدواج نکرده از گروه‌های سنی پایین‌تر به گروه‌های سنی بالاتر منتقل شده است. مورد قابل توجه دیگر، دگرگونی شاخص تجرد قطعی است. در سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵، سن تجرد قطعی زنان و مردان بین ۴۴-۴۹ سال بوده اما داده‌های سال ۱۳۹۵ گویای آن است که سن تجرد قطعی زنان از سال ۱۳۹۰، به بعد از ۵۰ سالگی انتقال یافته و عملاً به سن تجرد قطعی مردان نزدیک شده است.

در شکل ۳، درصد مجردین گروه‌های سنی پنج‌ساله‌ی مردان و زنان در سال ۱۳۷۵ مورد مقایسه قرار گرفته است. با بررسی این شکل، اولین نکته‌ای که جلب توجه می‌کند، تفاوت چشمگیر درصد مجردین زن و مرد در گروه سنی ۲۰-۲۴ ساله (۷۲/۲ درصد برای مردان و ۳۹/۳ درصد برای زنان) است. البته از حدود ۳۰ سالگی به بعد، از شدت این تفاوت کاسته شده و تا حدود سنین ۳۵ سالگی به مقادیر اندکی رسیده است. از این سن به بعد نیز هر چند درصد زنان مجرد از مردان مجرد بیش‌تر بوده اما رقم آن به یکدیگر بسیار نزدیک شده است. وضعیت شیب کاهشی نمودار مردان و زنان نشان می‌دهد که در سال ۱۳۷۵، کاهش درصد مجردین از یک گروه سنی به گروه سنی بعد در مردان و زنان به گونه‌ای نسبتاً مشابه طی شده اما این کاهش در مردان در مقایسه با زنان با تأخیر همراه

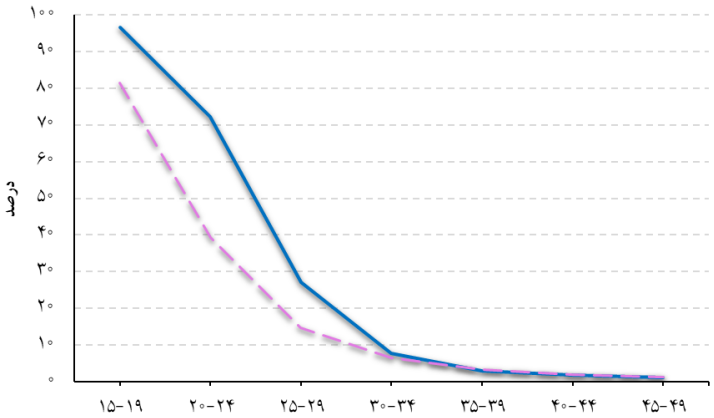

شکل ۳- مقایسه‌ی درصد مجردین مرد و زن در گروه‌های سنی پنج‌ساله در سال ۱۳۷۵

مأخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن کشور

بوده است. توضیح اینکه در این سال، اکثریت زنان و مردان ایرانی سعی می‌کرده‌اند تا قبل از رسیدن به حدود سن ۳۰ سالگی ازدواج کنند. این شکل نشان می‌دهد که در سال ۱۳۷۵، اقدام به ازدواج و تشکیل خانواده، برای اکثریت قریب به اتفاق زنان و مردان امری مهم به حساب می‌آمده و علی‌رغم اینکه درصدی از آنان ازدواج خود را به تأخیر می‌انداخته‌اند اما سعی می‌کرده‌اند از سن ۳۰ سالگی به بعد مجرد باقی نمانند.

درصد مجردین مرد و زن در گروه‌های سنی پنج‌ساله در سال ۱۳۸۵ نیز در شکل ۴ مورد مقایسه قرار گرفته است. با توجه به شکل‌های ۳ و ۴ مشخص می‌شود که شکل کاهشی درصد مجردین مرد از یک گروه سنی به گروه سنی بعد در سال ۱۳۸۵ تا حد زیادی به شکل کاهشی سال ۱۳۷۵ شباهت دارد. تأخیر نسبتاً یکنواخت مردان در اقدام به ازدواج در گروه‌های مختلف سنی باعث شده که شکل کاهشی درصد مجردین مرد در سال ۱۳۷۵ نسبت به سال ۱۳۸۵ تغییرات اساسی نداشته باشد. بنا بر این در سال ۱۳۸۵ نیز همانند سال ۱۳۷۵، مردان به الگوی ازدواج خود یعنی تشکیل خانواده تا یک سن خاص تقریباً پایبند بوده‌اند. اما الگوی سنی ازدواج زنان در سال ۱۳۸۵ تغییری اساسی نسبت به سال ۱۳۷۵ داشته است. بر خلاف کاهش سریع درصد مجردین زن از یک گروه سنی به گروه سنی بعد در سال ۱۳۷۵ و اقدام به ازدواج اغلب آنان تا سن حدود ۳۰ سالگی، در سال ۱۳۸۵ شاهد یک روند کاهشی نسبتاً تدریجی و متوازن هستیم. به بیان دیگر، تمایل اکثریت زنان به ازدواج در گروه سنی ۱۵-۱۹ بیش‌تر از سال ۱۳۷۵ بوده است.

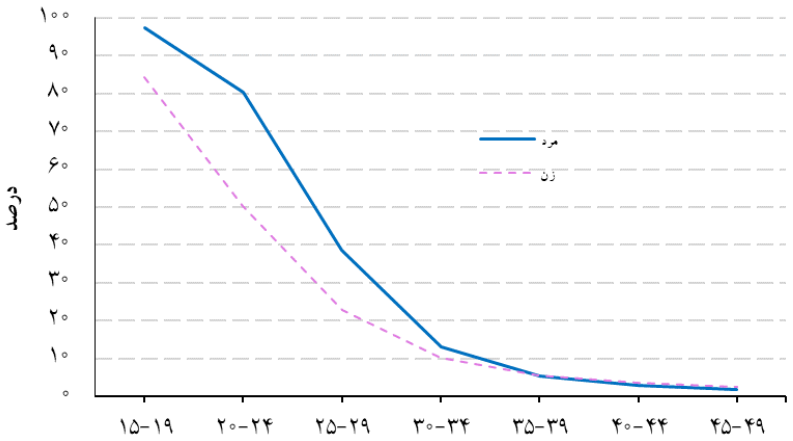

شکل ۴- مقایسه‌ی درصد مجردین مرد و زن در گروه‌های سنی پنج‌ساله در سال ۱۳۸۵

مأخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن کشور

در شکل ۵ نیز درصد مجردین مرد و زن در گروه‌های سنی پنج‌ساله در سال ۱۳۹۵ مورد مقایسه قرار گرفته است. با توجه به دو شکل‌های ۴ و ۵، مشخص می‌شود که روند افزایشی درصد مجردین زن از یک گروه سنی به گروه سنی بعد در سال ۱۳۹۵ تا حد زیادی تا ۳۰ سالگی افزایش یافته است. این امر، نشان‌دهنده‌ی کاهش تمایل ازدواج زنان در سال ۱۳۹۵ بوده و می‌توان تأثیر آن را در سال‌های آینده در میزان باروری و تعداد فرزندان مشاهده نمود. البته کاهش تعداد مجردین در زن و مرد در گروه سنی ۳۵-۳۹ تقریباً مشابه یکدیگر است.

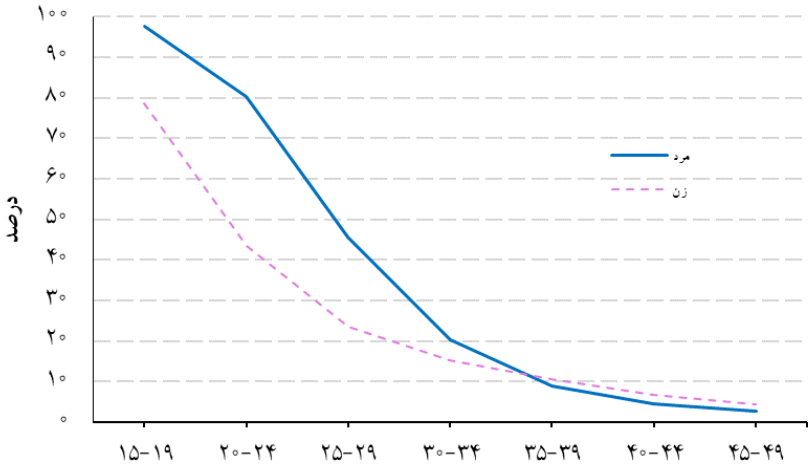

شکل ۵. مقایسه‌ی درصد مجردین مرد و زن در گروه‌های سنی پنج‌ساله در سال ۱۳۹۵

مأخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن کشور

❋ نتیجه‌گیری

ازدواج به‌عنوان یک پدیده‌ی اجتماعی، از دیرباز مورد توجه بسیاری از محققین و صاحب‌نظران علوم اجتماعی بوده است. تأثیرگذاری ازدواج بر بسیاری از متغیرهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و همچنین تأثیرپذیری آن از این متغیرها، ضرورت بررسی جوانب مختلف آن را تبیین می‌کند. در این مطالعه، چگونگی تغییرات وضعیت تجرد

مردان و زنان در سه دهه‌ی اخیر مورد بررسی قرار گرفت. نتایج بررسی نشان داد که در دوره‌ی زمانی مذکور، درصد مجردین گروه‌های مختلف سنی در مردان با افزایش روبه‌رو بوده است. البته در زنان، این افزایش (به جز گروه سنی ۱۵-۱۹ سال) الگوی سنی ورود به ازدواج آنان را نیز دستخوش تغییر کرده است. وضعیت تجرد درصد افراد هرگز ازدواج نکرده زنان به سمت همگرایی با مردان پیش می‌رود. به هر حال، تأخیر فزاینده در ورود جوانان به ازدواج و تشکیل خانواده، حکایت از آن دارد که با ادامه‌ی چنین روندی، در آینده شکل‌گیری نهاد خانواده و کارکردهای آن در ایران به مخاطره خواهد افتاد. حتی اگر فرض شود که جوانان در سنین بالاتر ازدواج می‌کنند، با این روند حداقل می‌توان انتظار داشت که طول عمر خانواده‌ها در کشور کوتاه شود که یکی از نتایج آن کاهش طول دوره‌ی فرزندآوری زوجین و کاهش شاخص‌های باروری کشور خواهد بود. نگرانی‌هایی از نظر سالخوردگی جمعیت در سال‌های آینده نیز به وجود آمده است. باید دانست که فرزندآوری در برخی از کشورها، خارج از چارچوب ازدواج و تشکیل خانواده نیز رخ می‌دهد، لذا طبیعی است که این جوامع از این جنبه، چندان نگران بالا رفتن سن ازدواج، تجرد قطعی و سست شدن پایه‌های نهاد خانواده نباشند. اما در کشور ما که فرزندآوری کاملاً در چارچوب ازدواج و تشکیل خانواده صورت می‌گیرد، می‌بایست تغییرات حوزه‌ی خانواده را با دقت بیش‌تری رصد نمود و در راستای تشکیل به‌هنگام و استحکام این نهاد اجتماعی، سیاست‌هایی اصولی تدوین کرد. پیشنهاد می‌شود که مطالعات جامع و دقیقی در زمینه‌ی علل افزایش سن ازدواج و تجرد قطعی در کشور انجام شود تا دقیقاً مشخص شود این افزایش تا چه اندازه ناشی از عوامل اختیاری مانند تغییر نگرش و رفتار جوانان در زمینه‌ی ازدواج و تا چه اندازه ناشی از عوامل غیر اختیاری مانند وضعیت اقتصادی و به ویژه موضوع بیکاری مردان است.

منابع

رحیمی، علی؛ کاظمی‌پور، شهلا؛ رازقی نصرآباد، حجیه بی بی (۱۳۹۴). تحلیل نسلی و مقطعی گذار تجرد زنان و مردان در ایران طی سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۹۰، مجله مطالعات اجتماعی ایران، دوره‌ی ۹، شماره ۳، صص ۸۰-۱۰۹.

کاظمی‌پور، شهلا (۱۳۸۳). تحول سن ازدواج در ایران و عوامل جمعیتی مؤثر بر آن، پژوهش زنان، دوره‌ی ۲، شماره‌ی ۳، صص ۱۰۳-۱۲۴.

مرکز آمار ایران. نتایج کلّی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۷۵، ۱۳۸۵ و ۱۳۹۵: کلّ کشور.

میرزایی، محمد (۱۳۸۶). گفتاری در باب جمعیت‌شناسی کاربردی، چاپ پنجم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.